

ABDULLAH SUR'UN İKTİSADA DAİR GÖRÜŞLERİ

ABDULLAH SUR'S OPINIONS ON ECONOMIC

Cem ÇETİN*
Mehdi GENCELİ**

Öz

Abdullah Sur (1882-1912), Azerbaycan Türklerinden olup edebi tenkit alanında yoğun çaba sarf etmiş yazarlardandır. *Şark-ı Rus* gazetesinde başlayan yazarlık hayatı boyunca zamanının temel meseleleri ve bu bağlamda iktisadi konular ile de ilgilenerek önemli tespit ve önerilerde bulunmuştur. Bu çalışmada Abdullah Sur'un iktisatla ilgili kaleme aldığı makaleler üzerinden bir okuma geliştirmek suretiyle iktisadi meselelere bakışı irdelenmiştir. Yazar iktisadi problemlere kurumsal bir bakış açısıyla yaklaşmış ve bu bağlamda, zihniyetin iktisadi uygulamalara etkisine işaret etmiştir. "Merkantilist" bir yaklaşım olan kıymetli maden biriktirme anlayışının iktisadi kalkınmayı sağlamayacağına değinmesi, aydınların siyasi meselelerle olduğu kadar iktisadi konularla da ilgilenmeleri gerektiğini öne sürmesi, sorunların temelindeki zihni arka plandan hareketle gelişme ve kalkınma için temel şart olarak gördüğü eğitimin önemini vurgulaması, iktisadi kalkınmada (ziraat ve sanayi faaliyetleri için) organizasyonların önemine işaret etmesi, çalışkan olmanın, devletten önce, bireylerin özelliği olduğunu Japon örneğiyle savunması, yanlış kader telakkisi, çalışmanın adeta yerilmesi ve iktisadi hayatta doğru olmayan davranışlar sergilenmesinin kalkınmanın önündeki en önemli engel olduğunu belirtmesi, Sur'un fikirlerini orijinal kılan hususlardır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Sur, Azerbaycan Türkleri, iktisadi görüş, kurumsalcılık

Abstract

Abdullah Sur (1882-1912), the Azerbaijani Turks, was one of the writers who made a great effort in the field of literary criticism. Throughout his life of authorship that started in the *Şark-ı Rus* Journal, he made important determinations and proposals by dealing with the main issues of the time and also the economic issues in this context. In this study, Abdullah Sur's view of economic issues was examined by developing a reading upon his articles which he wrote on economics.

The author approached the economic problems with an institutional point of view and in this context; he pointed to the effect of the mentality on economic practices. The followings make his ideas original: pointing out that precious metal accumulation which is a "mercantilist" approach will not provide economic development; suggesting that intellectuals should deal with economic issues as well as political issues; emphasizing the importance of education as a basic condition for improvement and development by acting in the mental background at the base of the problems; pointing out the importance of organizations in economic development (for agriculture and industrial activities); defending that being industrious, before the state, is the characteristic

* Dr., Marmara Üniversitesi İç Denetim Birimi Başkanlığı, İstanbul / Türkiye, cem.cetin@marmara.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul / Türkiye, mehdi.genceli@marmara.edu.tr

of the individual by exemplifying the people of Japan; Remarking that the notion of wrong fate, vilification of work and exhibiting inaccurate behaviours in economic life are the most important obstacles in the development.

Keywords: Abdullah Sur, Azerbaijan Turks, economic view, institutionalism

Giriş

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreği Azerbaycan tarihinin en hareketli dönemleri arasında yer almaktadır. Çarlık Rusya 1813-1828 yılları arasında Güney Kafkasya'yı işgal ettikten sonra karşılaştığı Azerbaycan topraklarına gayrimüslimleri yerleştirmeye başlamıştı. Bu durum üzerine yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ruslara karşı ortaya çıkan mücadele ve eğitim seferberliği, Azerbaycan'daki milli birlik ruhunu geliştirmişti. Dönem içinde ana dilinde ilk gazetenin yayımlanması (1875), okul sayısının artması ve milli tiyatrunun açılması bu bağlamda belirtilebilecek önemli kırılma noktalarıdır. Milli uyanış hareketinde aydınlar önemli rol üstlenmişlerdi. Matbuatın gücünü arkalarına alarak gazete ve cemiyetlerde boy gösteren dönem aydınları, bir milletin var olmasında siyasi, edebi, toplumsal ve iktisadi yönlerin birbirlerini tamamlayan faktörler olduğu gerçeğinden hareketle her sahada fikir beyan etmeye çalışmışlardır.

Dönemin aydınlardan biri olan Muhammedzade Abdullah Tefvik (Sur), edebiyat eleştirmeni olmakla birlikte milli uyanış bağlamında, çeşitli konularda görüş ortaya koymuştur. Gence'de dünyaya gelen Abdullah Sur, ilk tahsilini tamamladığı Mekteb-i Hayriye'de genç yaşta (1898'de) öğretmenlik yapmaya başlamış, edebiyat alanındaki bilgisi ve muhakeme yeteneği ile ilim mahfillerince tanınır hale gelmiştir. 1903 yılında Tiflis'te Türkçe çıkan *Şark-ı Rus* gazetesinde başladığı yazarlık hayatı, Bakü'deki çeşitli gazetelerde sürmüştür. Zamanının sorunlarına olan ilgisi, yazarı topluma hizmet etmeye yönlendirmiştir.

Otuz sene gibi kısa bir yaşama sığdırdığı entelektüel derinliği ile öne çıkan Abdullah Sur, zamanının iktisadi sorunlarını başarılı bir şekilde okuyarak bunlara ilişkin çözüm önerilerinde bulunmuştur. Fizyokratlardan liberalizme iktisat biliminin yaşadığı dönüşüm hakkında bilgi sahibi olan yazarın, amaçsız ve yatırıma yönelmeyen tasarrufların topluma bir fayda sağlamayacağına değinmesi, iktisadi yaşamda organizasyonların önemini fark etmesi ve iktisadi davranışın, zihniyetin dışavurumu olduğundan hareketle eğitime önem verışı ile topluma ışık tutmaya çalışır. Yerleşik batıl inançlarla geleneklerin, ilerleme önünde oluşturduğu engelleri farklı ülke ve toplumlarla mukayeseler yaparak kurumsalcı bir bakış açısıyla ortaya koyar. İktisadi kalkınmada ilkeli ve standart davranışlar geliştirmenin önemine işaret etmesi de altı çizilmesi gereken bir diğer noktadır.

I. Abdullah Sur'a göre İktisadın Önemi

Milli uyanış hareketinde siyasi, edebi, toplumsal ve iktisadi yönlerin birbirlerini tamamlayan olgular olduğu gerçeğinden hareket eden Abdullah Sur, *İrşad* gazetesinde kaleme aldığı

makalelerinde iktisadın önemine değindiği teorik olarak nitelendirilebilecek konuların yanı sıra, zirai ve sanayi üretimin geliştirilmesine ilişkin öneriler içeren pratik konulara da yer vermiştir.

İktisadi konuların siyasi, toplumsal ve edebi konular kadar önemli olduğunu vurgulayan Abdullah Sur, gazete ve dergi başlıklarının altında yer alan “siyasî, edebî, iktisadî, içtimai” ifadesine dikkat çekmekte ve bu konulardan biri olan iktisadın içinin doldurulamadığını belirtmektedir. Eli kalem tutanlar, toplumsal sorunları ele almak yerine “Devlet Dumasına, Cuhud yağmasına, Ermeni müdafaasına koşuşturmaktadırlar, bunlarla uğraşmaktadırlar.” Bunlar gerekli olmakla birlikte zamanın tamamını bunlara ayırmak yanlıştır. Yazar buradan hareketle iktisat ilminin kendine göre “pek mühim ve zarurî bulunan meselelerini perişan ve iptidaî ahvâl-i ictimâiyenin vicdanî bir mecburiyeti” olarak ele alır. Uzmanı olmadığı ve kendi ifadesi ile yüzlerce mâ-fevkinde olan bu konuları ele alma sebebinin ise vatan hizmeti olarak açıklar: “İctisâren yalan yanlış birtakım yazılar karalıyoruz ki iktidar ashabı muharrirlerimiz, muallimlerimiz görsünler, bil-mecburiye bizim sehivlerimizi yüzümüze çırpınsınlar, bizi intikâd etsinler ki ortaya da hakikat çıksın, milletimiz istifade etsin. Bu tarik ile intikâda dahi alışalım.”¹

Konuya iktisadın temelinde yer alan emek kanunuyla giriş yapan Abdullah Sur, bu kanuna uymayanların aç ve sefil kalarak yok olup gideceklerine, üstelik zararın bireysel kalmayarak “bütün efrâd-ı millete, bütün heyet-i beşeriyeye de îrâs-ı mazarrat edeceğine” işaret eder. “Sefil ve mahvolan milletler hep bu yüzden helâkete uğradılar. Bilakis çalışanlar daima kazandılar.” İktisat ilmi herkesi ve bilhassa işçi ve sanatkârları² ilgilendirmektedir. Bu ilimden mahrum olan işçi sürekli geçim güçlüğü yaşarken, sanatkâr da uğraşısının karşılığını alamayacaktır. Ticaretle uğraşanlar için de durum farklı olmayıp tacir çalışkan bile olsa, eğer iktisat ilminden yoksunsa sermayesi katırkuyruğu gibi ne artacak ne azalacaktır. Abdullah Sur, okurlarını amaçsız ve yatırıma yönelmeyen tasarrufun toplum için zararlı etkileri olduğu hususunda uyarır. Bu durumu zengin sanılan “hanımlar, hanım kızlar varsınlar baştan ayağa kadar kızıl gümüşe, la'l ü cevahirata gark olsunlar. İlm-i servet-i milel bilenler nezdinde aldandıklarını ispattan başka bir şey kazanamazlar” şeklinde çarpıcı bir şekilde ifade etmektedir. Yazar, serveti kıymetli maden stoku ile özdeş sanan [merkantilist] anlayışın önceleri Avrupa'da da mevcutken sonraları Quesnay'in öncülüğünde fizyokratların bu yanlış düzeltmeleri ve ardından da Adam Smith ile iktisadın önemli bir ilim haline geldiğine işaret eder.³

Abdullah Sur, iktisadi girişimin milli yükselişteki önemini Vladikafkas seyahati sırasında gözlemlemiştir. Vladikafkas'ın ticareti, Avrupalı zanaatları Kafkasya ve Zakafkasya'nın diğer yerlerinde olduğu üzere Ermeniler ve müttefik taifeler elindedir. Bunun sonucunda da en güzel yerlerdeki ev, mağaza ve dükkânlar Ermenilere aitken, ağır ve düşük zanaatlarla ilgilenen Müslümanlar adeta onlara muhtaç bir hayat sürmektedirler. Bu durumun ortaya çıkmasında Ermenilerin ilim ve Rusça öğrenmelerinin önemi büyüktür. Müslümanlar ise bu konuda oldukça

1 Abdullah Sur, “İktisad Âleminden”, *İrşad*, No 216, 14 Eylül 1906.

2 Sanat ve sanatkâr denildiğinde zanaat ve zanaatkâr denilmek isteniyor.

3 Abdullah Sur, “İktisad Âleminden”, *İrşad*, No 216, 14 Eylül 1906.

geri durumdadırlar. Ayrıca Ermeniler ticarete dürüst davranışlar sergilerken, Müslümanlar kısa görüşlü, günü kurtarmaya yönelik hileci bir tutum içindedirler. Bu durumun köklerinde eğitimsizlik hastalığı olduğundan tedavisi de okula önem vermekten geçmektedir.⁴

2. Abdullah Sur'un Ziraat Hakkında Görüşleri

Abdullah Sur ziraatla ilgili olarak en önemli problemleri çiftçilerin toplumda önemsenmeyişleri, cahil ve fakir olmaları ve tarım arazilerinin elden çıkarılması olarak sıralar. Ona göre Kafkasya ikliminin uygun ve her türlü ürünü yetiştirmeye müsait bir toprağı olmasına rağmen belirtilen engeller sebebiyle bu imkânlardan yeterince istifade edilememektedir. Çiftçilerin cahil ve fakir olmaları ve ayrıca organize olamamaları sonucunda kazandıkları para faizcilerin cebine girmektedir. Aynı şekilde eski usul yöntem ve alet-edevat kullanımı sonucunda verimlilik artırılmamaktadır. Bundan daha kötüsü “cahil toprak sahiplerinin geleceğı düşünmeden menfaat-ı milliye ve faide-i ictimâiyeyi nazar-ı mülâhazaya almaksızın Ermeni, Rus ve sair Avrupalı paralarına kapılarak mülkünü satmalarıdır. Bunlar adeta menfaat-i içtimaiye-i milliyesini paraya kurban ediyor(lar)”. Eğer durum böyle devam ederse yakın bir gelecekte çiftçilerin kendi topraklarında rençper konumuna düşmeleri işten değildir. Ziraata gereken önemi vermek gerekmektedir. Keza bir milletin gücünü oluşturan dört husustan (ziraat, sınaat, ticaret, ulûm ve fûnun) biri ziraattır.⁵

Ziraat dünyamızın en önemli problemlerinden biri organize olamamaktır. Oysa bir elden ses çıkmayacağı gibi bir cemiyet olmadan başarılı olma ihtimali de yoktur. “Himmetü'r-ricâl takla'u'l-cibâl”, yani kişilerin inhimmeti dağları koparır, hadis-i şerifi⁶ bağlamında derhal harekete geçerek zirai örgütlenme sağlanmalıdır. Bu tür meslek örgütleri, üyelerinin çıkarlarını savunması ve hükümetle iletişimlerinin sağlanması açısından önemli işlevler ifa eder. Organize olamayan milletler (ve de meslekler) sözlerini ve taleplerini doğru bir şekilde yansıtamazlar. Bunun bir örneğı geçen yıl temsilciler aracılığıyla Kafkasya Cânîşinine [vekiline] verilen arzuhallerden bir sonuç alınamamasında yaşanmıştır. Nitekim bu arzuhallerde, toprakların çiftçilere verilmesine, Kafkasya'ya muhacir yerleştirilmemesine, köylülere balık avı vs. izinlerinin verilmesine ve Dağıstan, Batum, Kars, Zagatal taraflarında emlak ve arazi hukukunun usul ve nizam altına alınmasına ilişkin talepler bulunmaktaydı. Ancak bu taleplerin hiçbiri yerine getirilmediğı gibi şu an tam tersine yirmi bin Rus muhacirin Kafkasya'nın Karadeniz sahilinde iskânı söz konusudur. Aynı şekilde yerel yönetim kurumlarına ilişkin talepler de karşılanmamıştır.⁷

Abdullah Sur, cemiyetlerin teşekkülünden maksadının politik değil doğrudan iktisadi olduğunu “bizim de ziraat cemiyeti olsaydı hasret ve arzusunda buldukları temin-i maişet, terfi-i hâl meseleleri şimdiye kadar çoktan hallolunmuştu” diyerek belirtir. Yazar daha sonra

4 Abdullah Tefik, “Vladikafkas'ta Beş Saat”, *İrşad*, No 152, 29 Haziran 1906.

5 Abdullah Sur, “Ekinçilere Ait”, *İrşad*, No 117, 17 Mayıs 1906.

6 Yazarın hadis olduğunu belirttiğı bu söz, bir Arap vecizesidir.

7 Abdullah Sur, “Ekinçilere Ait”, *İrşad*, No 117, Bakü 17 Mayıs 1906.

konuyu eğitime getirir. Bir milletin kadınları ve köylüleri yeterince eğitilmemişlerse o milletin gelişmesi zordur. Çiftçiler kendi hallerine bırakılırlarsa, yine cehalet ve gaflette kalacaklar, eski tarz yöntem ve alet-edevat ile üretim yapmaya devam edeceklerdir. Üstelik faizcilerin insafına bırakılacaklardır. Bu noktadan sonra Abdullah Sur, soruna ilişkin önerilerini sıralamaya başlar. Mevcut sermayedar ve toprak sahiplerinden – ki bunların Müslüman olmak kaynaklı güzel hasletleri bu doğrultuda bir itici güç oluşturacaktır – oluşan bir ziraat cemiyeti kurulabilir. Kurulan bu organizasyon ilk olarak Kafkasya Müslümanlarına mahsus bir ziraat bankası açmalıdır. Böylelikle çiftçiler faizcilerin elinden kurtulacaklar, topraklarını satmak zorunda kalmayacaklardır. Kurulacak organizasyonun bir diğer önemli misyonu eğitimidir. Bu bağlamda ihtiyaç duyulan ziraat merkezlerinde tedricen birer rüşdî ziraat mektebi açılmalıdır. Ayrıca uygun olan yerde de bir âli ziraat mektebi açılması, okullardaki teorik eğitimleri destekleyici mahiyette büyük ve mükemmel numune çiftlikleri kurulması gerekmektedir. Bedava ve yatılı olacak okullara köylü ve çiftçi çocukları alınacak, buralarda ziraata dair bilgi verilecektir.⁸

Ziraat cemiyetinin bir diğer önemli görevi de modern yöntemlere ve alet-edevata geçişi temin etmektir. Almanya, Fransa, Amerika gibi ülkelerde tarım bu şekilde ilerlemiş, çiftçiler daha az emekle daha büyük verim elde etmişlerdir. Aynı şekilde seyahatnamelerden anlaşıldığına göre, iklimi ziraata elverişli olmayan Japonlar “ahalisi çalışkan olduğu için (ahali deniyor, hükümet denmiyor)” topraklarını tarıma elverişli hâle getirmişlerdir. Japonların bir diğer özelliği zirai faaliyette aile halkını istihdam etmeleridir. Yani bizim çiftçiler gibi sucular, biçiciler, rençperler, harmançılar, aylıkçılar, korucular, araçlar tutmaz, Almanlara benzer şekilde lüzum görülmedikçe dışarıdan işçi çalıştırmazlar. Bugün Osmanlı Devleti de rüşdî, idadi, âli ziraat mektepleri, ziraat bankası, ziraat ruznameleri, ziraat risale-i mevkutaları ile ziraatı geliştirmeye yönelmiştir. Osmanlı Devleti'nin bütün iptidaî köy okullarında bir seneden beri ziraat fenni dersi verilmekte, Avrupa ve Amerikadan yeni usul ziraat alet-edevatı getirilmektedir. Hatta Trabzon civarında bir kimyevî gübre fabrikası bile açılmıştır. Dolayısıyla ziraata önem vermeli, bir an evvel ziraat cemiyeti, ziraat bankası ve ziraat makinaları temin edilmelidir.⁹

Abdullah Sur, zaman zaman yaptığı yolculuklar sırasında araziden yeterince istifade edilemediğini gözlemlemiş ve buna ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Yazara göre uçsuz bucaksız arazilerin ıslah edilemeyeşi önemli bir konudur.

Düşünüyordum: Şu bataklıklar niçin kurutulmuyor, mümkün değil ya? Hayır, mümkün imiş! Baş koşan yok imiş! Şu kadar güzel toprakları faydasız eden hep ilimsizlik, himmetsizlik imiş! Zaten biz Müslümanların hâli böyledir. Elimizde bir miktar toprak olunca, biraz ilim alınca, ilk âzûkamızı [azığümüzü] tedarik edince atalet bizi basar bu kaderciliğe kanaat ederiz.¹⁰

Hâlbuki böyle araziler Avrupalıların ya da komşularımızın elinde olsaydı ilme, ziraat ve ticarete ilgileri olduğundan derhal ıslah edilirlerdi. Mesela Gürcüler, Avrupalı yöntemlerle ziraat yaptıkları,

8 Abdullah Sur, “Ekinçilere Ait”, *İrşad*, No 119, Bakü 22 Mayıs 1906.

9 Abdullah Sur, “Ekinçilere Ait”, *İrşad*, No 119, Bakü 22 Mayıs 1906.

10 Abdullah Sur, “Yol Mektupları”, *İrşad*, No 66, Bakü 13 Mart 1906.

çalışkan oldukları, boş uğraşlardan uzak durdukları ve azimli olduklarından dolayı ziraattan gereği gibi faydalanırlar. Ayrıca Gürcülerin ileri gelenleri de, meşhur ediplerinden müteveffa Aleksandr Kazik'in Darülfünunda eğitimini tamamladıktan sonra yaptığı gibi, köylülerle birlikte yaşamakta, onların da gelişmesi için kendilerine örnek olmaktadır. Ermenilerde de durum farklı değilken, Kafkasya'da cahil ve kimsesiz kalan sadece Müslüman çiftçilerdir. Çiftçilere yol gösteren liderler olmadığından çabalar boşa gitmekte, üretim miktarı günden güne azalmakta ve ironik bir şekilde "bereket" asrında "bereketsizlikten" şikâyet eder hale gelinmektedir. Zirai üretimde modern makineler kullanılmadığı ve üretime koşulan hayvanlardan gereği gibi yararlanılmadığından zaten düşük olan hasılat, çalıştırdığı işçilere ödediği ücret, devlete verdiği vergi ve sermayedara ödediği faizden sonra bütünü azalmaktadır. Burada görev çiftçilerden çok aydınlara düşmektedir. Çiftçi, bu durumdan kurtulma yollarını bilmemekle birlikte kendisine yol gösterenlerin sözünü dinlemeye de açıktır. Dolayısıyla aydınlara çiftçileri yönlendirmesi gerekmektedir.¹¹

3. Abdullah Sur'un Sanayi Hakkında Görüşleri

Abdullah Sur, zirai üretimin ardından sanayi konusunu ele alır. Yazara göre Kafkasya Müslümanlarının sanayisi yetersiz ve geridir. Modern sanayi mevcut olmayıp kuyumculuk, duvarcılık, dülgerlik, demircilik, çilingirlik, tenekçilik gibi klasik sanatlar söz konusudur. Dolayısıyla medeniyetten istifade etmek isteyen Müslümanlar, bu mal ve hizmetleri mecburen "kabiliyetli, doğru sözlü, hoş ahlâklı" yabancılardan tedarik etmektedirler. Bu da onları zenginleştirirken Müslümanları fakirleştirmektedir.

Organizasyonel anlamda her sanat sınıfının bir ustabaşısı vardır. Ustabaşının görevi devletle sanatkârlar arasında iletişimi kurmak ve esnafın kurallara uygun bir şekilde çalışmasını sağlamaktır. Sanatkârların böyle bir sisteme sahip oluşları birlik ve beraberliği sağlamada etkili, dolayısıyla da olumlu bir yöndür. Buna karşılık sanatkârların olumsuz olarak nitelenebilecek ve dolayısıyla değiştirilmesi gereken özellikleri de vardır. Bu bağlamda gözlemlenen en kötü özellikler, kaliteli üretim yapmama, kısa görüşlü olduğundan müşteri memnuniyetini önemsememe olarak öne çıkar. Bu davranışların sonucunda ortaya çıkan kârsızlığın suçunu da "bereket göğe çekilmiştir" şeklinde kadere atarlar. Hâlbuki asıl suç kendilerindedir ve problemin kökünde cehalet yatmaktadır.¹²

Abdullah Sur, kaderi yanlış yorumlayan dinî anlayışın karşısındadır. Ona göre gerçekte İslam ile medeniyet aynı anlama gelmektedir. Özü itibarıyla İslam, ilmin kadrini bilmeyi, okuma yazma öğrenmeyi, adaleti, mürüvvet sahibi olmayı, çalışkanlığı salık vermektedir.¹³ Buna karşılık Gençeliler için çocuğuna sanat öğretmek amacıyla sanatkâr yanına koymak, okula göndermek

11 Abdullah Sur, "Yol Mektupları", *İrşad*, No 66, 13 Mart 1906.

12 Abdullah Sur, "Ehl-i Sanaiye Ait-I", *İrşad*, No 139, 14 Haziran 1906.

13 Abdullah Sur, "Din-i İslam Terakkiyata Mâni Değildir", *Şark-ı Rus*, No 33, 18 Haziran 1903.

adeta ayıp karşılanmaktadır. Aynı şekilde cebinde parası olmadığı halde gösteriş niyetiyle giyinmek, işsiz gezmek ayıp karşılanmazken çalışıp para kazanmak, kimseye muhtaç olmamak kınanmaktadır. Bu durum, bilinç düzeyinin düşük olması ve okumamanın bir sonucudur ve hayatın iktisat dışı alanlarında da gözlenmektedir. Örneğin hacca gidenler arasında bu ibadetin amaçlarını, mukaddes niyetlerini ve ruhanî hikmetlerini anlamaktan uzak olanlar mevcuttur.¹⁴

Müslümanların durumuna karşılık komşu milletler, örneğin Gürcüler, okumaya duyarlıdırlar. Her Gürcü'nün evinde Gürcüce yazılmış kitaplardan oluşan özel bir kütüphane bulunmaktadır. Tiflis'teki "Gürcü Şirket-i Tab'iye"si, Kafkasyadaki en büyük matbaalardan olup burada 275'ten fazla kişi çalışmakta ve yılda bir milyon manatın üstünde hâsılât elde edilmektedir. Gürcülerin kitaba olan düşkünlükleri bizzat Gürcü bir gezici kitap satıcısı tarafından "Bugün Pazar günü iki üç saatin zarfında Gürcü kentçilerine 30 manatlıktan ziyadelik kitap satmışım lakin Türkçe 15 kapıklık yeni çap olunmuş [basılmış] bir risaleyi üç haftadır ki gezdiriyorum, bir soran bile yok. Özüm teklif ediyorum, göz kuyruğu ile de bakmıyorlar. Acaba ruznamesiz nasıl (nece) yaşıyorlar?" şeklinde şaşkınlıkla ifade edilmektedir.¹⁵

Kalkınmak için tek yol ilimde ileri gitmektir. İlimde ilerleyerek zengin ve refah içinde yaşayan dünya milletlerini takip etmek gerekmektedir. Çünkü içinde bulunulan zaman ilim ve hüner zamanıdır. "Cehalet pençesinde ezilip pûç ü zâyi olduğumuz daha yeter." Bu bağlamda topyekûn bir kalkınma için özellikle çocuklara yönelik okulların açılarak sanat öğretilmesi, hayır cemiyetlerinin dışında yardımlaşma organizasyonlarının [sosyal güvenlik kurumu] kurulması, kütüphanelerin açılması, bilimsel eserler kaleme alınması ve tercümelerin yapılması yazarca belirtilen en mühim önerilerdir. Ayrıca dürüst olmaya ve batıl itikatlar ile fitneler içeren düşüncelerden kurtulma konusunda gayretli olmaya ihtiyaç vardır. Bu kalkınma hareketinin gerek duyduğu finansmanı karşılama konusunda ise milletin duyarlı olması gerekmektedir. Nasıl ki başka milletler bu uğurda fedakârlıktan kaçınmadırlarsa Müslümanlar da elini taşın altına koymalıdır. Bu konuda en güzel örnek, ömrünün sonuna kadar dine hizmet edip bu yolda canını ve malını ortaya koyan, Peygamber Efendimizdir. Fiilen olduğu kadar zihnen de bir aydınlanma geçirmek, kalkınma için kaçınılmazdır. Bu bağlamda tıpkı Avrupa toplumlarının geri kalmalarına neden olarak papazlara fazla salahiyet vermelerini görüp bu durumu değiştirdikleri gibi, Müslüman milletlerin de batıl inançlardan ve "mollayım diyerek ortalığa çıkmış cahillerin sözlerine bakma" hastalığından kurtulması gerekmektedir.¹⁶ Aslında bu sorunlar sadece Kafkasyadakiler için değil tüm Müslümanlar için mevcuttur. Nitekim Trablus'taki Arap okullarında öğrencilere dini ilimler verilmekle birlikte dünyevî ilim ve fen öğretilmediğinden halk, düşmanın göz boyacılığına

14 Abdullah Sur, "Ekseriyet Üzere Gence Ahalisi", *Şark-ı Rus*, No 20, 18 Mayıs 1903.

15 Abdullah Sur, "Kafkasyada Komşularımızdan Gürcülerin Maarif ve Edebiyatına Bir Nazar", *Hayat*, No 72, 24 Eylül 1905.

16 Abdullah Sur, "Ay Müselman Kardeşler!", *Şark-ı Rus*, No 35, 22 Haziran 1903; Abdullah Sur, kaleme aldığı manzum bir hikâyede dünyevi menfaat peşinde koşan din adamlarını Molla Naki karakterinde somutlaştırarak tenkit etmiştir. Abdullah Sur, "Bir Mollanın Hayatı", *Terakki*, No 198, 2 Şubat 1909; No 199, 4 Şubat 1909; No 205, 10 Eylül 1909; No 208, 14 Eylül 1909.

kolayca aldanmaktadır. Örneğin vatanlarını işgal eden düşman, kurban bayramında top attığı, kurban kestiği için hoşlarına gider, onlara dost gözüyle bakarlar!¹⁷

Kafkasyalı Müslüman esnaf iki nedenden ötürü genellikle eğitimsizdir. Birinci neden sanatın babadan oğula geçmesidir. Bunun sonucu olarak çocuklar okula gönderilmek yerine bir an evvel bir sanat öğrensin diye işe gönderilmektedir. “Zavallı çocuklar, pederin vuku-ı vefatı ile onun sermayesine, servetine sahip olarak atadan kalma müşterilerini memnun etmeye, bir parça “çörek parası” çıkarmaya sa’y ve telaş ve her şeyden kat’-i alâka ederler.” İkinci neden sanatkârların genellikle fakir çocuklardan oluşmasıdır. “Millî sanayi mekteplerimiz, cemiyet-i Hayriyelerimiz olmadığı, Rus mekteplerine dahi – neden dolayı ise – rağbetsiz olduğumuz için zavallı yetim ve kimsesiz, fakir evlâd-ı vatan, o sebatlı, uslu kıvılcımlar, o Müslüman-Türk parçaları sefaletlere, rezaletlere dalmayıp bir işle, bir sanatla iştigale girişmek arzusuna düşerler.” Böylelikle bir sanata başlayan çocuklar işe gidip geldikleri bir kısır döngüden ibaret olan ve öğrenmeye imkân tanımayan bir hayat gailesi içinde yuvarlanırlar gider.¹⁸

Oysaki okullarda verilecek eğitim, hayat için ciddi tecrübeyi içerdiğinden çok önemlidir. Çocuklara verilmesi gereken değerler okullar aracılığıyla sistematik olarak kazandırılabilir. Bu bağlamda örneğin Amerika’da çocuklar okula başladıklarında çevreye zarar vermeyeceklerine ve kirletmeyeceklerine, herkese saygılı davranacaklarına, yardımsever olacaklarına, hırsızlık yapmayacaklarına ve vatanlarını seveceklerine dair ant içmektedirler.¹⁹

Sanatkârlar çalışkan ve kanaatkâr olmakla birlikte rekabet kavramından habersiz ve yetersiz sermayeleri olması nedeniyle emeklerinin karşılığını tam olarak alamamaktadırlar. Bizim sanatkârların rekabetten anladığı tek şey kapı komşusunun müşterisini el ve göz hareketleri ile ayartmaktan ibarettir. Yine sanat okulları olmadığından çıraklar ustaları tarafından donanımlı olarak yetiştirilmek yerine adeta bir esir gibi şahsi işlere koşulmaktadır. Ayrıca sanatkârlarımız herhangi bir çalışma standardına sahip değildir. Çalışma, paydos saatleri, mal ve hizmet fiyatları belirli değildir ve genellikle sipariş usulü çalışılmaktadırlar. Sanatkârlarla ilgili tespitlerinin ardından Abdullah Sur, çözüm önerilerini sıralamaya başlar. Zamanımızda sanayiyle uğraşanların biri maddi diğeri manevi olmak üzere iki sermayesinin olması gerekmektedir. Maddi sermaye, sağlık dâhil, fiziki varlıklardan ibarettir. Manevi sermaye ise ilim, fen, sebat, doğruluk, emek, gayret ve güzel ahlaktan oluşur ki bunlar olmazsa hiçbir sanat ilerleyemez, kesb-i nefaset edemez. Bunun sonucunda servet azalır ve gelişme kaydedilemez. Bu duruma düşmemek için sanatkârların mutlaka ilim sahibi olmaları gerekir. Bu bizzat zanaat ehlinin dikkat etmesi gereken bir husustur.²⁰

Şimdi esnafımıza hitaben söyleyebiliriz. Erbâb-ı sanayi, ey servet-i umumiye menâbii efendiler! O azametli, dehşetli, cesim Türk evlâdının âlem-i cihangîrânde kol çala çala, kanlara bulaşa bulaşa, ter döke döke, âlemi titrete titrete, uykuları kaçırta kaçırta geceli gündüzlü çalışan

17 Abdullah Sur, “Arap Millî Mekteplerinin Hâli”, *Mekteb*, No 3, 24 Aralık 1911.

18 Abdullah Sur, “Ehl-i Sanaiye Ait-I”, *İrşad*, No 139, 14 Haziran 1906.

19 Abdullah Sur, “Amerika’da Mektepliler Andı”, *Mekteb*, No 4, 7 Ocak 1912.

20 Abdullah Sur, “Ehl-i Sanaiye Ait-II”, *İrşad*, No 141, 16 Haziran 1906.

ve nihayette yorulmuş kollarını koynuna koyarak horultularla uykuya tutulmuş milletinizi bîdâr etmek için kol çalanlara siz dahi iştirak etmek istediğiniz anlaşılıyor, değil mi? Zaten milletin esbâb-ı terakkiyatından birisi dahi sizin iştirakinizin hüsn-i tesiri olmalıdır.²¹

İktisadi zihniyeti ortaya koyan en önemli hususlardan biri ilkelere uygun hareket etmektir. Bugün Gence ahali için bunu söylemek güçtür. Nitekim resmi tatil günleri konusunda bile henüz bir birliklilik yoktur. Örneğin dinlerine uygun bir şekilde Hristiyanlar Pazar, Yahudiler Cumartesi günü tatil yaparlarken, Genceli esnaf Müslüman olduğu halde Cuma günü ve hatta “iki üç kapıklık bir nef’-i maddî” uğruna bayram günlerinde dahi dükkânlarını açıp İslamiyet’i tahkir etmektedir.²²

İktisat ilmine göre manevi sermayesi olmayan bir milletin maddi sermayesi de artmaz ve kaynakları yavaş yavaş tükenmeye yüz tutar. Bu durum bizdeki sanayinin geri kalmışlığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bizde manevi sermayenin olmaması sanayimizi maddi sermayeden de mahrum etmektedir.²³

Abdullah Sur’a göre sanayi kalkınmanın yolu öncelikle ciddiyetten ve organize olmaktan geçmektedir. Bu bağlamda işe ustabaşların seçiminden başlanılmalıdır. Ustabaşlar akıllı ve hürmetli kimselerden seçilmeli ve yanlarına iki aza ile bir kâtip görevlendirilmelidir. Ustabaşının başkanlığındaki bu organizasyon esnafın bütün muhakeme ve denetimlerinde görevli kılınmalıdır. Bugün Türkiye’de lonca adı verilen organizasyonlar bu bağlamda çalışmaktadır. Her esnaf grubunun bir loncası olmaktan başka ayrıca tüm lonca ustabaşlarının bir araya gelerek oluşturdukları, ticaret odaları ile sanayi bankalarının görevlerini icra edecek bir üst organizasyonları olmalıdır. Loncalar üyelerden topladıkları aidatları ile birer orta sandığı ve avarız vakfı [adeta bir sigorta] kurmalıdır. Organizasyonların idaresine katılım (kalfa ve çırakların da katılacakları) seçimle ve üç sene için olmalıdır. Bu yapıların kurulması sonucunda şehir esnafı bir vücudun organları gibi mükemmel bir işbirliği içinde çalışacaklar, kendilerine yönelik tehlikeleri birlikte ortadan kaldıracaklardır.²⁴

Organizasyonların bir milletin ilmi ilerlemesindeki örneğini komşularımız Gürcülerde gözlemlemek mümkündür. Gürcülerin kurduğu “Neşr-i Sevad” cemiyeti açtığı ve finanse ettiği kütüphane ve okullarla okuryazar sayısının artmasında önemli rol oynamıştır.²⁵ Amerika ve Rusya’da organizasyonel faaliyetlerin çocukluk çağından başlatılması yine bu bağlamda değerlendirilebilir. Belirtilen ülkelerde açılan, yönetimlerini de kendilerinin yaptıkları, çocuklar kulübündeki etkinlikler sayesinde öğrenciler hem hayata hazır hale gelmekte hem de bu tür bir terbiye aldıkları için büyüdüklerinde örgütlü toplumlara yabancı olmamaktadırlar.²⁶

21 Abdullah Sur, “Ehl-i Sanaiye Ait-II”, *İrşad*, No 141, 16 Haziran 1906.

22 Abdullah Sur, “Gence ve Gencililerin Mezhebi”, *Şark-ı Rus*, No 21, 21 Mayıs 1903.

23 Abdullah Sur, “Ehl-i Sanaiye Ait-II”, *İrşad*, No 141, 16 Haziran 1906.

24 Abdullah Sur, “Ehl-i Sanaiye Ait-III”, *İrşad*, No 143, 19 Haziran 1906.

25 Abdullah Sur, “Kafkasya’da Komşularımızdan Gürcülerin Maarif ve Edebiyatına Bir Nazar”, *Hayat*, No 72, 24 Eylül 1905.

26 Abdullah Sur, “Uşaklar Kulübü”, *Mekteb*, No 5, 21 Ocak 1912.

Loncaların en önemli görevleri üyelerinin ve sanayinin gelişme yollarını aramak, bulmak, sanatkârları teşvik etmek, sergi vb. faaliyetler düzenlemek, kurallara uymayanları cezalandırmak, vergilerin toplanmasını gözlemlemektir. Bunların yanı sıra loncalar, şehirde olmayan zanaat mekânları açmak, başka yerlerden yetenekli ustaları getirmek, çıraqları eğitimleri için civar bölgelere göndermek ve loncanın mal varlığını idare etmek gibi görevler de ifa ederler. Ayrıca çıraqların ve çalışanların haklarının korunması, dükkânların ve üretimin kamu sağlığına uygun halde bulundurulması da loncaların görevlerindedir.²⁷

Loncaların yardım sandıklarında topladıkları paraları, özellikle çıraqlarla fakir esnaf çocuklarının devam edecekleri sanayi eğitimine sarf etmesi gerekmektedir. Ustaların, bedava olacak, bu okullara devam edebilmesi için çıraqlarına günde üç saat izin vermesi uygun olacaktır. Okullarda temel bilgiler, sanayi tarihi, iktisat dersleri okutulmalı ve ayrıca kurulacak sanayi şubelerinde her sınıftan bir usta ücret almaksızın günde iki saat pratik eğitim vermeye mecbur tutulmalıdır. “Mezkûr mektebin yetime hanım kızlara mahsus bir şubesi dahi olsaydı pek münasip olurdu.” Eğitimin ardından yardım sandığında toplanan paralardan muhtaç esnaf ailelerine maddi yardımda bulunulmalı ve vefat etmiş üyelerin çocuklarına eğitimini tamamladıktan sonra işe atılması için gerek duyduğu sermaye, yardım olarak verilmelidir. Loncaların önemli bir görevi üyelerini aydınlatma olduğundan; ayda bir esnafın katılımıyla iktisat, ahlak ve sanayi tarihi hakkında konuşmalar yapılmalıdır. Yine bu bağlamda, Umum Kafkas Müslüman esnafının merkezi cemiyeti kurulmuş olsaydı, mesleki bir dergi çıkarılması çok faydalı olurdu.²⁸

Dile getirdiği önerilerinin her yerde aynı şekilde hayata geçirilmesinin mümkün olmadığını bilincinde olan Abdullah Sur, yere ve koşullara göre hareket edilmesinin isabetli olacağını, ancak ne olursa olsun bir an evvel işe başlanması gerektiğini “hayâlât ile bir semere hâsıl olmaz, ciddiyet lazımdır. Cenab-ı Hak cümlemizi irşadıyla muvaffak buyursun” sözleriyle vurgular.²⁹

Abdullah Sur, serveti arttıran unsurlardan biri olan sanatın daha nitelikli hale getirilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Üretim, kaliteli ve ucuz bir şekilde yapılabilirse alıcı bulmakta zorluk çekilmeyecektir. Konunun bir diğer yönü bilinmeyen sanatların öğrenilmesidir. Bunlar ya sanayi okullarında ya da çırak olarak doğrudan işi yaparak öğrenilebilecektir. Ancak mevcut sanayi okullarının Rusça eğitim vermesi dolayısıyla bunlardan istifade edilememektedir. Çıraklık süreci ise Gürcistan’da sanayinin olmayışı, Ermenilerin Türkleri çırak olarak istememeleri, Rusya’nın da ahlaken uymaması nedeniyle problemden uzak değildir. Bu bağlamda yapılabilecek şey her esnaf grubunun seçeceği çıraqları, masrafları orta sandığından karşılanmak üzere, sanat öğrenmek için İstanbul’a göndermesidir. Böylelikle en çok ihtiyaç duyulan terzilik, kunduracılık, berberlik, ciltçilik, dizgicilik, marangozluk, mefruşatçılık, arabacılık gibi sanatların öğrenilmesi mümkün

27 Abdullah Sur, “Ehl-i Sanaiye Ait-III”, *İrşâd*, No 143, 19 Haziran 1906.

28 Abdullah Sur, “Ehl-i Sanaiye Ait-III”, *İrşâd*, No 143, 19 Haziran 1906.

29 Abdullah Sur, “Ehl-i Sanaiye Ait-III”, *İrşâd*, No 143, 19 Haziran 1906

hale gelecektir. Yazar, tecrübesinden hareketle İstanbul'a gideceklere kendisinin de yardımcı olabileceğini belirtir.³⁰

Bakü seyahati sırasında Abdullah Sur, şehir halkının iktisadi yaşamını gözlemlemiş ve sadece Bakü Müslümanlarının çeşitli şirketleri olup, ticaretle iştigal etmelerinden dolayı diğer milletlerle baş edebileceğini belirtmiştir. Burada da toprak verimsiz olduğundan zirai faaliyetler çok azdır. Yazar, Bakülülere ticari anlamda beğenmekle birlikte İran kültürü etkisi altında kalmaları nedeniyle de eleştirmektedir.³¹

Sonuç

Gence'de dünyaya gelen Abdullah Sur, çok genç yaşta edebiyat alanındaki bilgisi ve muhakeme yeteneği ile ilim mahfillerince tanınır hale gelmiştir. 1903 yılında başladığı yazarlık hayatı, kısa olan ömrünün sonuna dek sürmüştür. Derin bir entelektüel birikim sahibi ve aslen bir edebiyat tenkitçisi olan yazar, zamanının iktisadi sorunları üzerinde de durarak bunlara ilişkin önemli tespit ve önerilerde bulunmuştur. Makalelerinden hareketle iktisat bilimi konusunda bilgi sahibi olduğunu anladığımız Abdullah Sur'un, yatırıma yönelmeyen tasarrufların topluma bir fayda sağlamayacağına değinmesi, organizasyonların ve ilkeli davranışların iktisadi yaşamdaki önemine işaret etmesi dikkat çekicidir. Yine bu bağlamda, kurumsal bir bakış açısıyla iktisadın bir zihniyet meselesi oluşunu, farklı ülke ve toplumlardan örnekler vererek açıklayan yazar, yerleşik batıl inançların ve geleneklerin ilerlemenin önündeki en önemli engeller olduğuna, bu sorunun ise ancak eğitimle çözülebileceğine işaret ederek toplumuna ışık tutmaya çalışmıştır.

30 Abdullah Sur, "Bir Davet", *İrşad*, No 225, 25 Eylül 1906

31 Abdullah Tevfik, "Bakü'de Yedi Gün", *İrşad*, No 134, 3 Haziran 1906.

KAYNAKÇA

- Abdullah Sur, “Ay Müselman Kardeşler”, *Şark-ı Rus*, No 35, 22 Haziran 1903, Tiflis.
- Abdullah Sur, “Bakü’de Yedi Gün”, *İrşad*, No 134, 3 Haziran 1906, Bakü.
- Abdullah Sur, “Bir Davet”, *İrşad*, No 225, 25 Eylül 1906, Bakü.
- Abdullah Sur, “Bir Mollanın Hayatı”, *Terakki*, No 198, 2 Şubat 1909; No 199, 4 Şubat 1909; No 205, 10 Eylül 1909; No 208, 14 Eylül 1909, Bakü.
- Abdullah Sur, “Ehl-i Sanaiye Ait-I”, *İrşad*, No 139, 14 Haziran 1906, Bakü.
- Abdullah Sur, “Ehl-i Sanaiye Ait-II”, *İrşad*, No 141, 16 Haziran 1906, Bakü.
- Abdullah Sur, “Ehl-i Sanaiye Ait-III”, *İrşad*, No 143, 19 Haziran 1906, Bakü.
- Abdullah Sur, “Ekincilere Ait-I”, *İrşad*, No 117, 17 Mayıs 1906, Bakü.
- Abdullah Sur, “Ekincilere Ait-II”, *İrşad*, No 119, 22 Mayıs 1906, Bakü.
- Abdullah Sur, “İktisad Âleminden”, *İrşad*, No 216, 14 Eylül 1906, Bakü.
- Abdullah Sur, “Kafkasya’da Komşularımızdan Gürcülerin Maarif ve Edebiyatına Bir Nazar”, *Hayat*, No 72, 24 Eylül 1905, Bakü.
- Abdullah Sur, “Vladikafkas’ta Beş Saat”, *İrşad*, No 152, 29 Haziran 1906, Bakü.
- Abdullah Sur, “Yol Mektupları”, *İrşad*, No 66, 13 Mart 1906, Bakü.
- Abdullah Tevfik, “Amerika’da Mektepliler Andı”, *Mekteb*, No 4, 7 Ocak 1912, Bakü.
- Abdullah Tevfik, “Arap Milli Mekteplerinin Hâli”, *Mekteb*, No 3, 24 Aralık 1911, Bakü.
- Abdullah Tevfik, “Din-i İslam Terakkiyata Mâni Değildir”, *Şark-ı Rus*, No 33, 18 Haziran 1903, Tiflis.
- Abdullah Tevfik, “Ekseriyet Üzere Gence Ahalisi”, *Şark-ı Rus*, No 20, 18 Mayıs 1903, Tiflis.
- Abdullah Tevfik, “Gence ve Gencililerin Mezhebi”, *Şark-ı Rus*, No 21, 21 Mayıs 1903, Tiflis.